Ankaralı Hekim Nidâ'î ve ünlü eseri *Menâfi'ü'n-Nâs*: XVI. yüzyıldan çocuk hastalıkları ve tıbbî deontolojiye bir bakış

Ahmet Acıduman

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Doçenti İletişim: aciduman@medicine.ankara.edu.tr

SUMMARY: Acıduman A. (Department of History of Medicine and Medical Ethics, Ankara University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). Physician Nidâ'î from Ankara and his famous work Manafi al-Nas (Benefits of People): a glance at pediatric diseases and medical deontology from the 16th century. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2013; 56: 151-167.

The aims of this article were to evaluate and present the 36th and 60th chapters of Manafi al-Nas (Benefits of People), which related to pediatric diseases and deontological advice for physicians, respectively. The copy of Manafi al-Nas numbered 06 Hk 470 was determined as the main sample and was transliterated into the contemporary Turkish alphabet and then compared to copy number 06 Hk 269 to prepare and evaluate the 36th chapter related to pediatrics. The 60th chapter, in which Nida'i explained why he wrote the book and presented deontological advice for physicians, was also prepared from copy number 06 Hk 470. Nida'i described diseases and also interpreted some symptoms of diseases as illness in the pediatric chapter of Manafi al-Nas. He made direct treatment suggestions after he had presented symptoms or diseases without giving additional information about them. Treatment suggestions sometimes included one or more prescriptions in which mostly herbal but also animal drugs were. Magical or mystic/religious treatment approaches were determined in some conditions. Nida'i related features that are necessary for physicians in the first part of his deontological advice, then praised his book Manafi al-Nas in the second part of couplets, and finally invoked God and prayed for both himself and for those for whom the book was written. In the pediatric chapter of the book (Chapter 36), examples are found clarifying that materialistic, magical, and then materialistic and religious medical applications originating from Central Asia were performed together, though there is a distinction between them. Based on similar examples in works from the 15th and 17th-18th centuries, it can be said that this process shows continuity. On the other hand, it was understood that advice for physicians was found in classical medical books in Islamic medicine, and Nida'i continued this custom.

Key words: Nida'i, Manafi al-Nas, pediatrics, medical deontology, history of medicine.

ÖZET: Menâfi'ü'n-Nâs'ın çocuk hastalıklarına ait 36. bâbı ile hekimlere deontolojik öğütlerin verildiği 60. bâbın değerlendirilmesi ve sunulması bu yazının amacını oluşturmaktadır. Çalışmada Menâfi'ü'n-Nâs'ın 06 Hk 470 no'lu nüshası esas alınarak eser çağdaş Türkçe abeceye çevrilmiş, 06 Hk 269 nüshası ile karşılaştırılarak, çocuk hastalıkları ile ilgili olan 36. bâbı hazırlanmış ve incelenmiştir. Yine Nidâ'î'nin kitabın yazılış nedenini bildirdiği ve hekimlere deontolojik öğütler verdiği 60. bâbı da eserin 06 Hk 470 nüshasından hazırlanmıştır. Menâfi'ü'n-Nâs'ın çocuk hastalıkları ile ilgili bölümünde, Nidâ'î'nin hastalıkların yanı sıra bazı hastalık semptomlarını da hastalık olarak nitelendirildiği görülmekte, hastalığı ya da semptomu söyledikten sonra, hastalık hakkında başka bir bilgi vermeden, doğrudan bu hastalıkla ilgili tedavi önerilerini sunmaktadır. Tedavi önerisi olarak bazı durumlarda bir, bazı durumlarda ise birden fazla reçetenin sunulduğu, bu reçetelerde bitkisel ürünlerin çoğunlukta bulunduğu, ama bununla birlikte hayvansal ürünlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bazı durumlarda majik ya da mistik/dinsel yaklaşımlarda da bulunulduğu saptanmıştır. Nidâ'î, hekimlere verdiği öğütlerin ilk bölümünde hekimde bulunması gereken özellikleri bildirmekte, ikinci

kısmı olarak niteleyebileceğimiz beyitlerinde, yazdığı kitabı yani Menâfi'ü'n-Nâs'ı övmekte ve öğütlerin üçüncü bölümü diyebileceğimiz kısmında ise Tanrı'ya seslenerek, hem kendisi hem de kitabı adına yazdığı kişi için ona dua etmektedir. Nidâ'î'nin XVI. yüzyılda yazdığı Menâfi'ü'n-Nâs'ında yer alan çocuk hastalıkları ile ilgili bölümde, Türk tıbbında Orta Asya'dan beri gelen maddî ve majik, sonra da maddî ve dinsel tıp uygulamalarının, aralarında ayrım bulunsa da, birlikte yürütüldüğüne dair örnekler bulunmaktadır. Bunlara benzer uygulamalara ait örneklerin XV. ve XVII./XVIII. yüzyıllara ait eserlerde de bulunması, bu sürecin süreklilik gösterdiğini söylemeye olanak vermektedir. Öte yandan hekimlere verilen öğütlerin, İslâm tıbbına ait klasik kitaplarda bulunduğu ve Nida'i'nin de bu geleneği sürdürdüğü görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Nidâ'î, Menâfi'ü'n-Nâs, çocuk hastalıkları, tıbbi deontoloji, tıp tarihi.

On altıncı yüzyılın önemli Türkçe tıp eserlerinden *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın yazarı Ankaralı Hekim Nidâ'î hakkında bilinenler, yazarın çeşitli eserlerinde kendisi hakkında verdiği bilgilerden derlenebilmektedir. Uzluk[1] asıl adı Şa'bân olan Hekim Nidâ'î hakkında yazdığı makalesinde, *Esrâr-ı Genc-i Ma'nâ* isimli eserinden edindiği bilgilere göre, Nidâ'î'nin babasının Kudüs ilinden göçerek Engürü'ye (Ankara'ya) geldiğini, burada evlendiğini, kendisi ile birlikte beş kardeş olduğunu, adı geçen *Esrâr-ı Genc-i Ma'nâ*'nın yazım tarihi olan H. 950'de [1543/1544] 35 yaşında olduğunu bildirmesinden yola çıkarak, doğumunun 915 yılı ve belki de Şaban [Kasım/Aralık 1509] ayında olduğunu bildirmektedir. Uzluk'un, Nidâ'î'nin Şaban ayında doğduğunu düşünmesinin nedeni belki de, Nidâ'î'nin verdiği manzum bilgide, kendisine Şaban isminin verildiğini bildirmesidir. Diriöz[2] de Şaban Nidâ'î hakkında hazırladığı yazısında, Uzluk'un da yararlandığı bu manzum metni hem daha geniş olarak, hem de düzyazıya çevirerek vermiş ve benzer açıklamalarda bulunmuştur.

Yine *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın "Sebeb-i te'lîf-i kitâb" başlıklı 60. Bâb'ında ya da bir başka deyişle son bölümünde Nidâ'î, hayatı ile ilgili kimi bilgileri bizlere aktarmaktadır.[3-5] Bu bölümde Nidâ'î Ankara toprağından olduğunu, dört kardeş olup, küçüklerinin kendisinin olduğunu bildirdikten sonra, kendisine tıbbın nasıl lütfedildiğini açıklamaktadır. Seyahatte bulunduğu sırada Kırım Hanı Sâhib Girây Hân'a hoca olup yakınlaştığını, bu durumun Hân'ın yakınlarında kıskançlığa yol açtığını, Hân kendisini elçi olarak Sultan Süleyman'a gönderdiği sırada, kendisini Hân'a kötülediklerini, Hân'ın da bunlara inanarak, dönüşte kendisini zindana attırdığını, zindanda yedi yıl kaldığını, pek çok kez öldürülmek üzere siyaset meydanına getirildiğini, o yalnızlık dünyasında 22 parça tasavvuf ilmine ait kitap yazdığını, Allah'ın yardımı ile bu tehlikeli yerden kurtulduktan sonra, yüz yaşını geçmiş Peygamber soyundan bir mübarek yaşlı kişinin kendisine tıp ilmini öğrettiğini yazmaktadır.[3-5]

Diriöz[2] yaptığı araştırma sonrası Nidâ'î'nin Kırım'a gelmesi ve sonrası ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"(...) Sâhib-Girây 1534'de Hân olduğuna göre, bu geliş, 1534'den sonra olmalıdır. Onun, Hân'a hoca olması 1540'larda; hapse girişinin ise 1544 civarında vuku bulduğu tahmin edilebilir. Çünkü, Sâhib-Girây'ın katli 1551 tarihindedir. Nidâî'nin hapisten kurtuluşunun, Hân'ın ölümünden sonra olabileceğini düşünürsek, bu tarihe kadar, yedi yıl zindanda kalabilmesi için de, onun 1544 yılında hapsedilmiş olması gerekir. Menâfiu'n-Nâs adlı kitabını, 1566'da telif ettiğine bakarsak, 1551-1566 seneleri arasında tıp tahsiliyle uğraşmış ve bu çalışmalardan sonra, Nidâî, kendisini bir tabib olarak tanıtmıştır, diyebiliriz."[2]

Yılmaz[6] da *Genc-i Esrâr-ı Mâ'nî*'yi incelediği çalışmasında, Nidâ'î'nin bu eserde yazdıklarından yola çıkarak, adı geçen eserin Kırım hanlarına taht-gâh olan yerde yani başşehrinde yazılmış olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi de eserin yazım tarihi olan 950 H.'de [1543/44] Nidâ'î'nin Kırım'da olduğunu göstermektedir.

Nidâ'î hakkında bilgi veren az sayıdaki kaynaktan birisi olan *Osmanlı Müellifleri*'nde[7] Kırım'dan dönen Nidâ'î'nin Konya'ya gelerek burada vali olarak bulunan Şehzade II. Selîm'e bağlandığı ve bu sırada Mevlevî tarîkatine katıldığı yazılıdır. Yine aynı kaynak Sultan II. Selîm'in tahta çıkmak üzere İstanbul'a geldiğinde Nidâ'î'nin de İstanbul'a geldiğini, hekimbaşılığa

tayin olduğunu ve İstanbul'da vefat ettiğini bildirmekte,[7] Uludağ[8] da *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi* adlı eserinde, İstanbul'da öldüğü dışında, Nidâ'î hakkında aynı bilgileri vermekle birlikte, Diriöz[2] verilen bu bilgilere kaynak gösterilmediğine dikkat çekerek, konuyla ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır:

"Bana kalırsa, onun hekimbaşılığı, mevsuk değildir. II. Selim'e takdim ettiği üç eserinde de böyle bir mevki kazandığına dair bir işaret yoktur. Bu üç eserden sonuncusu olduğunu sandığımız Rebi'u's-Selâme'den, onun sadece tababet icra ettiğini anlıyoruz. Bu eserin 'Sebeb-i tahrîr' bölümünde, Nidâî, şunları yazıyor: 'Bu muhlis-i bî-riyâ, ya'ni Kaysûnî-zâde Nidâî ki, ilm-i tebâbetde alâ kadri'l-istitâ'a sây-ı beliğ edüp, ümmet-i Muhammed'e istikamet ile hizmet ve dahî merzâ-yı ibâdullah'a ilâc etmekde bezl-i himmet etmekde sâ'iyim'."[2]

Bayat[9] tarafından hazırlanan ve *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar* kitabında yer alan "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılar" listesinde Nidâ'î'nin adı bulunmamaktadır. Bayat'ın[9] adı geçen eserinde verdiği İlter Uzel,[8] Hafız Mehmed Refik, Hayrullah Efendi, Mehmed Süreyya, Bursalı Mehmed Tahir,[7] Osman Şevki Uludağ[8] ve İzzet Kumbaracılar tarafından hazırlanmış hekimbaşılar listeleri arasında da, Hafız Mehmed Refik (Nidaî olarak vermektedir) ve İzzet Kumbaracılar (Nidaî ef. olarak vermektedir) tarafından hazırlanmış listelerin dışında, Nidaî'nin isminin Sultan II. Selim döneminde hekimbaşılık yapmış kişiler arasında yer almadığı görülmektedir.

Uzluk[10] "Mevlevî Tabîbler" isimli erken dönem makalelerinden birisinde Nidâ'î'yi derviş tabipler arasında saymakta ve adı geçen hekimin II. Sultan Selîm'in hekimbaşılığında bulunmadan önce Konya'da Mevleviliğe girdiğini bildirmektedir. 1962 tarihli makalesinde ise, Nuruosmaniye Kütüphanesi 3556 numaralı *Menafi'ü'n-Nâs* (Uzluk eserin kopya tarihini 17 Şevval Cuma gecesi yıl 1077 /1663 olarak vermektedir) kitabının ilk sayfasında yer aldığını söylediği ibareden şu bilgileri aktarmaktadır:[1]

"Nidai'nin kitabı, Rahmetli Nidai II. Sultan Selim Hazretlerinin zamanı şeriflerinde Hekimbaşı olmuştu. Bunda olan bütün denemelerdir. Merhum Nidai evvelden Mevlevi imiş, seyahati sırasında Kırım diyarına uğrayıp o zamanda Kırım hanı Sahip Giray, mumaileyhten memnun kalıp nice zaman hocası olduktan sonra Konya caniplerine varıp anda Selim Sani hazretleri şehzade olup ona yakınlık kazandıktan sonra adı geçen şehzadenin tabibi olmuş, culusları sırasında onunla birlikte İstanbul'a gelip Hekimbaşı olmuştur."[1]

Uzluk[1] bu bilgileri verdikten sonra, makalesinin ilerleyen bölümlerinde, Nidâ'î'nin Mevlevî olduğunu tekrarlamakta, kitaplarının üzerindeki kayıtlardan Derviş Nidâî ve "ez Fukara-i Molla Hünkâr" yani Mevlâna'nın yoksul bendelerinden Derviş Nidâî diye bilindiğini, ama bu Mevleviliği Kırım'dan geldikten sonra mı ya da daha önce İstanbul'da intisapla mı elde ettiğinin bilinmediğini yazmaktadır. Kâtip Çelebi'nin[11] *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde de *Menâfi'ü'n-Nâs* adlı Türkçe tıp kitabının yazarı olarak Derviş Nidâî adı verilmektedir.

Nidâ'î'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Diriöz[2] *Dürr-i Manzum* adlı eserini Sultan II. Selîm'e sunmuş olduğu 1567 tarihinden sonra, hayatta olduğunu gösterir bir kayıt bulunmaması nedeniyle, öldüğünü kabul etmektedir.

Adıvar'ın[12] bildirdiğine göre *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın yazarı olarak bazı bibliyografyalarda Tabib Kavsunî ya da Kaysunî-zade, bazılarında Derviş Nidâ'î diye gösterilmesi karışıklığa neden olmuş, Brockelmann ve E. Blochet gibi Avrupalı yazarlar Kaysunî-zadenin adını Mehmed Bedreddin bin Mehmed Kavsunî Nidaî diye bildirerek her iki yazarı aynı kişi sanmışlardır. Literatürde bu konuyla ilgilenen yazarlarca yapılmış değerlendirme ve açıklamalar bulunmaktadır.[2,13,14] Yazarımız Nidâ'î, isminin Şa'bân olduğunu *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*'de,[1,2,6] Ankaralı olduğunu *Menâfi'ü'n-Nâs*'da bildirirken,[3-5] *Rebi'ü's-Selâme* isimli eserinde kendisini "Kaysûnî-zâde Nidâ'î" olarak anmaktadır.[2,13] Büyük olasılıkla bu bilgi de, yukarıda anılan karışıklıkta etkili olmuştur[15] diye düşünülebilir.

Diriöz[2] Nidâ'î ve eserleri üzerine yaptığı incelemesinde Nidâ'î'nin Divân şiirinin ve İslâmî Türk Edebiyatı'nın bütün inceliklerine vakıf usta bir şâir olduğunu, yaşadığı yüzyılın gereği olarak Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri kullanmasına karşın, sağlam ve düzgün bir Türkçe sergilediğini bildirmektedir. Kurdoğlu[2] Nidâ'î'nin mistik bir kişi olduğunu söylerken, Diriöz[2] de benzer bir değerlendirme de bulunmakta, Nidâ'î'nin bütün eserlerini Allah'ın ilhamıyla söylediğine inandığı bilgisini vermektedir.

Özçelik[15] çeşitli kaynaklarda Nidâ'î'yle ilişkilendirilen eser sayısının yedi ile 19 arasında değiştiğini, ancak bu eserlerin bazılarının yazarın eserlerindeki bölüm başlıklarından ibaret olduğunu, bazılarının da yanlışlıkla ona atfedildiğini bildirmektedir. Uzluk[1] Nidâ'î'nin *Tenbîh-nâme* isimli eserinden naklederek, 19 eser yazdığını bildirirken, Özçelik[15] incelemesinde, *Tercüme-i Nazm-ı Lokman Hekîm* ve *Vasiyetnâme*'yi de ayrı bir eser olarak kabul ederek, bu sayıyı yedi olarak vermiştir. Yılmaz[6] da incelemesinde, Nidâ'î'ye ait olduğunu kabul ettiği beş eseri, edebî ve tıbbî olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.

Edebî eserler

Genc-i Esrâr-ı Ma'nî: Yılmaz[6] eser hakkında yaptığı çalışmasında, bazı kaynaklarda Esrâr-ı Genc-i Ma'nî/Ma'nâ olarak da geçen eserin isminin Genc-i Esrâr-ı Ma'nî olduğunu, Nidâ'î'nin beyitlerine dayanarak bildirmektedir. Nidâ'î hakkında yaptığı çalışmasında Karabulut[13] ahlâk ve tasavvufla ilgili olan bu eserine, Nidâ'î'nin ilk eseri gözüyle bakılmasının olası olduğunu söylemektedir. Eser 10 bâb olup, 29 ahlaki öyküyü içerir.[2,13] Her bâbda üç öykü anlatılırken, son bâbda iki öykü anlatılmıştır.[6] Özçelik[15] eserdeki 29 öyküden 22'sinin yazarın Kırım'da zindanda iken yazdığı öyküler olduğu bilgisini vermektedir. Eserin halen bilinen bir nüshası bulunmaktadır.[1,6,13] Yılmaz[6] incelemesinde, Nidâ'î'nin eserinin 4000 beyitten oluştuğunu yazmasına karşın, bilinen bu tek nüshanın 3915 beyitten oluştuğunu, 85 beyitin noksan olduğunu bildirmektedir.

Tenbîh-nâme: *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*'den iki yıl sonra, 952 H. Receb ayında [Eylül/Ekim 1545] yazılmıştır. Tasavvuf ahlakına ilişkin bilgileri içermektedir. Bilinen dört nüshası vardır.[6] Bu manzum-mensur eser 61 fasıl ve 70 hikâyeden oluşmaktadır.[15]

Tıbbî eserler

Rebi'ü's-Selâme: Kanûnî'nin oğlu II. Selim'e sunulan bu eser vebânın tedavisine, ilaçlarına ve bu günlerde alınacak tedbirlere ilişkindir.[1] Girişi ve sonu manzum olan eser,[1] bir mukaddime (önsöz), yedi bâb ve bir hâtimeden (sonsöz) meydana gelmiştir.[14,16] Bilinen iki nüshası vardır.[13,14]

Menâfi 'ü'n-Nâs: Yazımızın konusunun alındığı eser olup aşağıda ayrıntılı olarak sunulmuştur.

-Vasiyyet-nâme: Nasihât-nâme adıyla da bilinen ve hekimlere öğüt ve tavsiyelerde bulunan bu manzum eser, bazı yerlerde ayrı bir eser olarak ele alınsa da, Karabulut bu küçük manzumenin *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın bölümlerinden olduğunu bildirmektedir.[13] *Vasiyyet-nâme*'nin, incelenen *Menâfi'ü'n-Nâs* nüshalarından 06 Hk 470'de "Nasîhat" başlığı altında 39 beyit,[3] 06 Hk 269'da dört beyit,[4] Ankara İlahiyat Fakültesi No: 36078'de "Fasl-ı nazm" başlığı altında 33 beyit olarak, eserin 60. Bölümü içerisinde bulunduğu;[5] Ankara İlahiyat Fakültesi No: 7468'de ise yer almadığı görülmüştür.[17] Öte yandan nazım olarak yazılan ve pek çok araştırıcının ilgisini çeken bu bölümün, çağdaş abeceye yapılmış çevirileri de kaynaklarda görülmektedir. Bununla birlikte nüsha farklılıkları nedeniyle olsa gerek, aralarında bazı farklılıkların bulunduğu da ortadadır. Kurdoğlu[18] *Şâir Tabîbler* isimli eserinde *Vasiyyet-nâme*'yi 34 beyit olarak, Doğanay ve Alay[16] Karabulut'tan temin ettikleri *Vasiyyet-nâme*'yi 34 beyit olarak sunmuştur. Diriöz'ün[2] çevirisi *Vasiyyet-nâme*'nin 15 beyitini içermektedir.

-Tercüme-i Nazm-ı Lokman Hekim: Karabulut[13] incelemesinde, Lokman Hekim'in Hz. Süleyman'a bazı hastalıklarda ağrı kesici ve kuvvet verici olarak önerdiği "Macûn-ı Câvidânî" ile ilgili nasihatlerinin 30 beyitlik manzum bir çevirisi olan bu eserin, kataloglarda ayrı bir eser olarak gösterilmesine karşın, *Menâfi'ü'n-Nâs*'da bir bölüm olduğunu bildirmektedir. Kurdoğlu[18] *Şâir Tabîbler*'de Ma'cûn-ı Câvidâni'yi çağdaş abeceye çevirerek vermiştir. Nidâ'î, 30 beyitten oluşan eserin sonunda, Farsça yazılmış olan bu manzumeyi Türkçeye çevirdiğini bildirmektedir.[18]

Ed-Durrü'l-Manzûm fî't-Tıbb: *Risâle-i Tıb, Manzûme-i Tıb*,[14] *et-Tıbbü'l-Manzûm* ve *Manzûme fî't-Tıbb*[13] adları ile de bilinen eser, 975H [1567] yılında yazılmış ve Sultan II. Selim'e sunulmuştur.[14] *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın 721 beyitlik bir muhtasarı olan bu eser,[15] bir mukaddime, dört bâb, bir hatimeden oluşmaktadır.[14] Diriöz[2] makalesinde bu eserin bir nüshasının Sultan II. Selim'in veliahtı olan şehzade III. Murad'a da sunulduğunu bildirmektedir. Yurtiçi ve yurt dışı kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır.[13,14]

Yukarıda sayılan *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî, Tenbîh-nâme, Rebi'ü's-Selâme, Menâfi'ü'n-Nâs, Ed-Durru'l-*

Manzûm fî't-Tıbb'dan başka, kaynaklarda Nidâ'î tarafından yazıldığı söylenen ya da ona atfedilen diğer eserler şunlardır: *Tabâbet-i Beşeriyye ve Baytâriyye,*[1,2,7,8,10] *Manzûm Baytârnâme,*[1,2,7,8,14,19] *Ed-Durrü'l-Meknûn,*[13,14] *'İlm-i Tıbdan Kaysûnî-zâde Risâlesi,*[14] *İntihâb-ı Risâle-i Tıb,*[14] *Kitâb-ı Tıb,*[14] *Muhtasar,*[14] *Ravzatü'n-Nisâ',*[14] *Risâle-i Latîfe-i Mükeyyifât,*[14] *Risâle fî't-Tıbb,*[14] *Risâle-i Tıb,*[14] et-*Tıbbu'n-Nebevî,*[14] *Edviyye-i Müfrede,*[20] *Cevher-i Tıbb,*[20] *Mualece-i Zahmet-i Frenk,*19 *Fetih-nâme-i Kale-i Cerbe.*[1,2,14,19]

Kâtip Çelebi[21] *Keşfu'z-Zunûn*'unda Nidâyî Çelebi'nin Şeyh Muhammed b. Muhammed'in *Risâletü Kaysûnîzâde Ya'nî Kûsûniyy* adlı eserini Sultan Selîm Han için şiir şeklinde tercüme ettiğini bildirmektedir. Karabulut[13] *ed-Durru'l-Meknûn* adlı eserin Nidâ'î'ye ait olmayıp, Derviş Mehmed b. Şeyh Ahmed adlı Ankaralı bir tabibe ait olduğunu bildirmektedir. Köker ve arkadaşları[22] da *ed-Durru'l-Meknûn*'un Ankaralı Derviş Mehmed tarafından yazıldığını ve adı geçen kişinin Ankaralı Şair Hekim Derviş Nidâi ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Karabulut[13] bazı kaynaklarda[20] geçen *Edviyye-i Müfrede* adlı eserin Nidâ'î'ye ait olmadığını, *Cevher-i Tıbb*'ın da *ed-Durru'l-Manzûm*'un noksan bir nüshası olduğunu yazmaktadır. Yılmaz[6] da T*abâbet-i Beşeriyye ve Baytâriyye* ile *Manzûm Baytar-nâme* adlı eserler hakkında yeterince bilgi olmadığını, adı geçen eserlerin, bazı kaynaklarda[7,8] yalnızca isimlerinin bulunduğunu söylemektedir. Babinger[23] de *Fetih-nâme-i Kale-i Cerbe* isimli eseri yazan Nidâ'î hakkında hiçbir şey bilinmediğini, çünkü aynı zamanda yaşamış olan Derviş Nidâ'î ile aynı kişi olmasının olası olmadığını, karıştırıldığını yazmaktadır.

Menâfi'ü'n-Nâs

Nidâ'î'nin en önemli eseri olup, 974 H./1566 yılında tamamlanarak Sultan II. Selim'e sunulmuştur.[13,14,24] Başlangıcı manzum olan eser, bir mukaddime ve 60 bâbdan oluşmuştur.[14] Eserin manzum kısımları mesnevî tarzında yazılmıştır. Kırk dört beyitlik bir kısmı tıp ilmiyle ilgili ayet ve hadislerin yer aldığı bir giriş izlemektedir.[15] Nidâî, Türkçe yazmasıyla ilgili olarak eserin önsözünde şunları söylemektedir:

"Ammâ zemânımızda tabîb-i hâzık az kalmışdır. Olanları dahı pâd-şâha mensûb olub Âsitâne'i Sa'âdetden bir an ırag olmazlar ve kenâr yerlerde muhtâc-ı hakîm olanların nihâyeti yokdur ve vilâyet vardır ki tabîb bulunmadıgından gayrî tıbba müte'allik bir risâle bulunmaz ve bulunursa dahı kimi 'Arabî ve kimi Fârsî. Halk istihrâcından 'âcizlerdir. Ol sebebden sâfî Türkîden bu muhtasarı kaleme getürüb adını Menâfi'ü'n-Nâs didüm. Ümîddür kim Menâfi'ü'n-Nâs olub du'â'i hayrıla bu za'îfi yâd ideler. Ammâ bu kitâbı altmış bâb eyledüm tâ kim bir derd içün devâ lâzım olursa ol bâblardan ma'lûm idinüb kanda ola deyu zahmet çekmeye."[3,4]

Yurtiçi ve yurtdışı pek çok kütüphanede çok sayıda nüshası bulunmasından,[13-15,20,24] eserin halk arasında çok tutulduğu[23] ve yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[15]

Eserde yer alan konuların başlıkları aşağıda sunulmaktadır:

evvelkî bâb *terkîb-i insândan Hakk Te'âlânın kemâl-i kudretin beyân itdik tâ ki sâni'i san'atda istidlâl ideler*

bâb-ı sânî *fusûl-i erba'ada istidlâl idüb neden isti'mâl idüb neden hazer itmek gerek*

bâb-ı sâlisde *ahlâtın merâtibin bildürür*

dördünci bâb *a'zâ'i ve anın mütevâlidin beyân ider*

beşinci bâb *insân nice halk olub vücûda geldügin bildürür*

altıncı bâb *zamâyir-i insân beyân ider*

yedinci bâb *tabâyi'i nabzı bildürür*

sekizinci bâb *kârûre beyânındadır*

tokuzunı bâb *başa 'ârız olan 'illetleri ve anın mu'âlecesin beyân ider*

onuncı bâb *yüzde zuhûr iden 'illeti ve anın 'ilâcın beyân ider*

on birinci bâb *buruna vâki' olan 'illeti ve anın mu'âlecesi beyânındadır*

on ikinci bâb *kulagın 'illetlerin ve 'ilâcın beyân ider*

on üçünci bâb *agıza ve bogaza müte'allik elemlerin 'ilâcın beyân ider*

on dördünci bâb *dişe 'ârız olan 'illetlerin mu'âlecesin beyân ider*

on beşinci bâb *göze 'ârız marazları ve 'ilâcın bildürür*

on altıncı bâb *beras ve behak 'illetlerinin 'ilâcın bildürür*

on yedinci bâb *temregüye olan 'ilâcları beyân ider*

on sekizinci bâb *uyuzı ve gicigi beyân ider*

on tokuzuncı bâb *Frenk zahmetlerinin 'ilâcın bildürür*

yigirminci bâb *cüzâm rencinin 'ilâcın bildürür*

yigirmi birinci bâb *elde olan şikâkı bildürür*

yigirmi ikinci bâb *ayakda olan 'illeti bildürür*

yigirmi üçünci bâb *beden-i insâna 'ârız vâki' olan 'illetlerin sıfatın bildürür*

yigirmi dördünci bâb *fassâda kankı tamardan kan almak gerek anı beyân ider*

yigirmi beşinci bâb *sünnet etmek san'atın bildürür*

yigirmi altıncı bâb *sar' ve sekte ve halt-ı fâlic 'illetlerini beyân ider*

yigirmi yedinci bâb *talakı ve 'ilâcın bildürür*

yigirmi sekizinci bâb *sigil 'ilâcın bildürür*

yigirmi tokuzuncı bâb *bedende olan yaramaz yellerin mu'âlecesin bildürür*

otuzuncı bâb *'usrü'l-bevl ve selesü'l-bevl bildürür*

otuz birinci bâb *istiskâ marazı ve 'ilâcın bildürür*

otuz ikinci bâb *öykende 'ârız olan dîku'n-nefes ve öksürük ve verem gibi 'illetler devâsın bildürür*

otuz üçünci bâb *bevâsır zahmetinin devâsın bildürür*

otuz dördünci bâb *a'zâ ditremenin 'ilâcın bildürür*

otuz beşinci bâb *sarılık 'ilâcın bildürür*

otuz altıncı bâb *oglancıklara 'ârız namâzbur ve sogulcan ve sâyir 'illetlerin 'ilâcın bildürür*

otuz yedinci bâb *hâtûnların 'illetlerin ve anlara lâzım olan 'ilâcları ve anlara mensûb olan râyiha'i tayyibeleri beyân ider*

otuz sekizinci bâb *hukneleri bildürür belde olan rutûbeti ve burûdeti def' idüb sıhhat vire*

otuz tokuzuncı bâb menfa'atlü şâfları beyân ider

kırkıncı bâb *od yanıgının 'ilâcın beyân ider*

kırk birinci bâb *yakuları ve zımâd ve tılâları bildürür*

kırk ikinci bâb *melhemlerdir kim yârelere ve nâsûrlara nâfi' divşürüb bitüre ve tazeleye*

kırk üçünci bâb *yaglar çıkarmanın san'atın bildürür*

kırk dördünci bâb *makbûl şurbların san'atın dahı menâfi'in bildürür*

kırk beşinci bâb *helvâlar ve cuvârişleri bildürür*

kırk altıncı bâb *süst endâm olub cimâ'a kâdir olmayanların 'ilâcın bildürür*

kırk yedinci bâb *cimâ'ın şerâyitin ve âdâbın ve cevâzın bildürür*

kırk sekizinci bâb *beden-i insâna müfîd olan mürekkeb gıdâları bildürür*

kırk tokuzuncı bâb *müfred gıdâların derecelerin ve merâtibin bildürür*

ellinci bâb *müfred devâları ve 'ilâcları bildürür*

elli birinci bâb *havâss-ı hayvânât beyân ider*

elli ikinci bâb *menâfi'-i tuyûrı bildürür*

elli üçünci bâb *ma'âdin ve ahcârın menfa'atin beyân ider*

elli dördünci bâb *hurûf-ı teheccî üzere esâme'i müfredât bildürür*

elli beşinci bâb *kâbız devâları beyân ider*

elli altıncı bâb *müshil şerbetleri bildürür*

elli yedinci bâb *makbûl ma'cûnlar beyânındadır ki beden-i insâna sıhhat ve a'zâ'i re'îseye kuvvet virir*

elli sekizinci bâb *efyûna ve berşe mübtelâ olanların bedeliyyesin bildürür*

elli tokuzuncı bâb *menfa'atlü tiryâklar beyânındadır*

altmışıncı bâb *sebeb-i te'lîf-i kitâb hâtimetü'l-kitâb beyânındadır* [3,4]

Menâfi'ü'n-Nâs'ın çocuk hastalıklarına ait 36. bâbı ile hekimlere deontolojik öğütlerin verildiği 60. bâbın sunulması ve değerlendirilmesi bu yazının amacı ve konusunu oluşturmaktadır.

Gereç ve Yöntem

Menâfi'ü'n-Nâs'ın Ankara Milli Kütüphane ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde yer alan nüshalarından dört tanesi incelenmiştir. Bu nüshalar şunlardır:

1. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 470. Nesihle, 122 yaprak. İstinsahı: Rebî'ü'l-âhir 1093 H. [Nisan/Mayıs 1682].[3]

2. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 269. Nesihle, 121 yaprak. İstinsahı: Kars-ı Erzurum'dan Feyzullah ibn Dervîş Efendi ibn el-Hâc Ahmed Efendi tarafından, Ünye Kazasının Akçakoyunlu Köyünde, 11 Safer 1140'da [28 Eylül 1727].[4]

3. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, No. 36078. Nesihle, 85 yaprak. İstinsahı: Hâfızü'l-Kur'ân Mustafâ bin İsmâ'îl Efendi tarafından Ahmed Dede el-Konevî Mahallesinde, 1142 H'de [1729/1730]. Başı eksiktir.[5]

4. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, No: 7468. Nesihle, 93 yaprak. İstinsahı: Seyyid Hâfız Osmân Rüşdî bin Hidâyet el-Ankaravî (Şekil 1).[17]

Çalışmada *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın çocuk hastalıkları ile ilgili olan 36. bâbının, 06 Hk 470 no'lu nüsha[3] esas alınarak ve 06 Hk 269 nüshası[4] ile karşılaştırılarak çağdaş Türkçe abeceye çevriyazısı

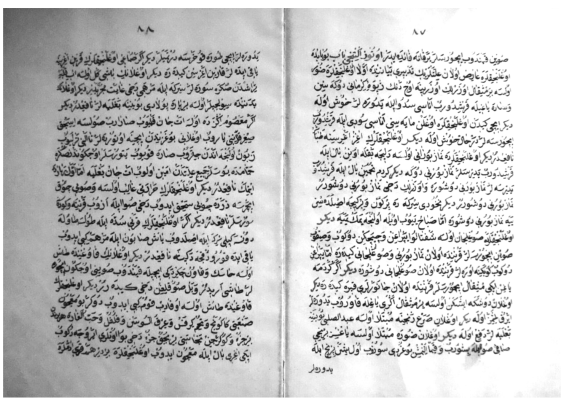
yapılmış ve bu metin diğer nüshalarla[5,17] da karşılaştırılarak incelenmiştir (Şekil 2). Yine Nidâ'î'nin kitabın yazılış nedenini bildirdiği ve hekimlere deontolojik öğütler verdiği 60. bâbının da, eserin 06 Hk 470 nüshasından[3] çevriyazısı yapılmış ve diğer nüshalar[4,5,17] ile karşılaştırılmıştır (Şekil 3). Eserin bu bâbında yer alan *Nasihât-nâme* ya da *Vasiyyet-nâme* başka yazarlarca yapılan çevirilerle[2,16,18] de karşılaştırılmış, bu karşılaştırma sırasında saptanan farklılıklar da, dipnotlarla, hazırlanan metinlere eklenmiştir. Eserin nüshalarında noktalama işaretleri bulunmadığından, okumayı kolaylaştırabilmek için, hazırlanan metinlerde noktalama işaretleri, makalenin yazarı tarafından eklenmiştir.

Şekil 1. *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın başlangıç sayfaları [Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, No: 7468: 2-3].[17]

Değerlendirme

Menâfi'ü'n-Nâs'ın çocuk hastalıkları ile ilgili bölümü "Oglancıklara 'âriz olan 'illetlerin beyânındadır" başlığını taşımaktadır. "Oglan" kelimesinin iki anlamı olup, ilki "erkek olsun kız olsun evlat" anlamında iken, ikincisi "erkek çocuk, yavru" anlamına gelmektedir.[25] "Oglancık" kelimesinin karşılığı ise "çocuk, küçük çocuk" olarak bulunmaktadır.[25] *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın bazı nüshalarında "oglancık" yerine "uşak" kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. "Uşak" hem "ufak, küçük" hem de "çocuk" anlamına gelmektedir.[25] Metinde çocuk hastalıkları olarak ele alınan başlıklar şunlardır: zor [iç ağrısı, karın ağrısı, buruntu][25] olmak [kolik],[26] içi gitmek (ishal olmak)[25] [diare],[26] ağız ağrısı, namazbur (abdestbozan) [Taeniasis Saginata gibi Sestotlar],[26] sogılcan (sogulcan, solucan)[25] [Enterobiasis, Trichuriasis, Ascariasis gibi intestinal nematodlar],[26] döşeğe işegen (çok işeyen)[25] olmak [enürezis],[26] başı kel olmak [alopecia],[26] bedende sivilciler (sivilceler)[25] olmak, ip gevde ya da inez (zayıf, halsiz, hasta)[25] olmak, hararet galip olup suyu çok içmek, karnı südde (engel, tıkaç)[27] ile dolup davula dönmek [abdominal distansiyon], kavuğunda (sidik torbası)[25] taş olmak, kasık yeli (bâd-gond, bâd-hâye; 1. şişmiş testis, hidrosel, 2. inguinal herni),[27] sidügi tutulmak [idrar retansiyonu; oligüri, anüri], sar' (epilepsi; tutarık, tutarak)[25,27] ya da ummu's-sıbyân (infantil konvülziyonlar),[25] aglamaktan göbeği dışarı çıkmak (göbek fıtığı) [omfalosel],[26] kusmak, yüreği şişmek, bevli (idrar, sidik)[27] yolundan kan gelmek [hematüri], aglagan [çok ağlayan, sık sık ağlayan][25] olmak, öksürük.

Şekil 2. *Menâfi'ü'n-Nâs*'da çocuk hastalıkları ile ilgili 36. bâbın başladığı sayfalar [Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, No: 7468: 87-88].[17]

Şekil 3. *Menâfi'ü'n-Nâs*'da kitabın yazılış nedeninin anlatıldığı ve hekimlere öğütlerin verildiği 60. bâbın başlangıç sayfaları [Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, No. 36078, 1142 H. [1729/1730]: 163-164].[5]

Nidâ'î'nin eserinde hastalıkların yanı sıra, bazı semptomları da hastalık olarak nitelendirdiği konu başlıklarından anlaşılmaktadır. Gök [mavi][25] gözlü olmanın bir hastalık gibi değerlendirilerek, çocuğun kara gözlü bir kadın tarafından emzirilmesinin tedavi yöntemi olarak önerilmesi de oldukça ilginç bir bulgu olarak göze çarpmaktadır.

Nidâ'î hastalığı ya da semptomu söyledikten sonra, teorik ya da etiyolojiye yönelik bir bilgi vermeden, doğrudan hastalık ya da semptomla ilgili tedavi önerilerini sunmaktadır. Nidâ'î, eserini iyi bir hekimin bulunmadığı yerlerde, halk tarafından kullanılması için yazdığından, büyük olasılıkla hekim olmayan kişilerin tıbbın teoriğiyle ilgili bilgilerinin az olabileceğini göz önünde bulundurmuş ve kafa karıştırıcı olmamak adına, tıbbın teoriğine girmeden, doğrudan pratiğine ya da bir başka deyişle tedaviye yönelik önerilerde bulunmuş olabilir. Tedavi önerisi olarak bazı durumlarda bir, bazı durumlarda ise birden fazla reçetenin sunulduğu görülmektedir. Bu "reçete"lerde bitkisel ürünlerin çoğunlukta bulunduğu, ama bununla birlikte güvercin pisliği, oğlak mayası, yumurta kabuğu gibi hayvansal ürünlerin de kullanıldığı görülmektedir. Çocuğun dişlerinin düzgün olarak çıkması için it dişinin, yine vücutta oluşan sivilcelerin tedavisinde de pulâdın (polat, çelik)[28] tılsım olarak kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan çok ağlayan çocuklar için eşek sütünün içirilmesi gibi maddî bir tıbbî uygulamayı önerirken, aynı zamanda dinsel bir uygulamayı, Kur'an'dan aldığı bazı ayetlerle[29] oluşturduğu duanın nüsha (muska)[28] olarak çocuğun boynuna bağlanmasını da önerebilmektedir. Bu duada ayetlerin dışında, tarihte "yedi uyurlar" olarak adlandırılan kişilerle beraberlerinde bulunan köpeğin de isminin[30] yer aldığı görülmektedir. Bu isimlerin burada yazılmasının nedeni, büyük olasılıkla, bu kişilerin çok uzun süren uykularıyla bilinmesi ve bu olaydaki mistik/dinsel boyutun çocuğa etki edebileceğinin düşünülmüş olmasıdır. Nidâ'î'nin yazdıklarından anlaşıldığı ve yine bazı yazarların da bildirdiği gibi, bu uygulamalar onun tıbbı öğrenmesi sürecinde yer alan mistik ve dinsel ögelerle uyumlu görünmektedir.

On altıncı yüzyıla ait *Menâfi'ü'n-Nâs*'da yer alan tedavi uygulamaları arasında görülen nüsha yazıp çocuğun boynuna asmak gibi dinsel; it dişi ve pulâd benzeri maddeleri de tılsım olarak boyna asmak gibi majik uygulamalarla, "dua", "efsun" ve "şerîf şekil" gibi sözlerle tanımlanan bazı yazı ve şekillerin kâğıda yazılarak vücuda bağlanması biçiminde uygulanan bazı sihirsel ve dinsel tedavi yöntemleri XIV. ve XV. yüzyılda eserler vermiş olan Hacı Paşa'nın *Müntehab-ı Şifâ*'sında[31] da yer almaktadır. Öte yandan, XVII. yüzyıl hekimi Sâlih bin Nasrullah'ın *Gâyetü'l-İtkân* adlı eserinin XVIII. yüzyıl Türkçe çevirisi olan *Nüzhetü'l-Ebdân*'da[32] da benzer bir biçimde mercan, kurt dişi ve geyik boynuzu gibi cisimlerin çocuğun boynuna asılarak tılsım olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, Türk tıbbında Orta Asya'dan beri gelen maddî ve majik[24] sonra da maddî ve dinsel tıp uygulamalarının, aralarında ayrım bulunsa da, aslı IX.-XI. yüzyıllara ait olan ve XV. yüzyılda saptanıp öyküleştirilen Dede Korkut Öykülerinde de görüldüğü gibi,[33] birlikte yürütüldüğünü ve aynı zamanda bu sürecin süreklilik de gösterdiğini söylemeye olanak vermektedir.

Nidâ'î, hekimlere verdiği öğütlerin ilk bölümünde, bu öğütlerin doğru ve cevherlerin incisi olduğunu belirterek hekimlere birkaç şey gerekli olduğunu ve öğrencilerin bunları bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunların ilki üstada hizmet, ikincisi emek, sonrasında da yemek olarak bildirilmektedir. Hastalıkların tanısı için tabiatların bilinmesi, hekimin cahil olmaması, okumayı bilmesi, her şekilde ilminde mahir olması, sakalını bu ilimde ağartması yine bir hekimde bulunması istenen niteliklerdendir. Hekim helal ile haramı ayırmalı, kalbinde riya olmamalıdır. Bir dileyen gelirse tedavi etmeli, eğer iyileşirse bunu Tanrı'dan bilmelidir. Derdi veren Tanrı dermanı da verir, ne dilerse yapar, ferman onundur. Bu nedenle hekim hastayı "ben iyileştirdim" dememelidir. Bu ilmi Tanrı'nın hekime vermesi mutluluktur, hekimin yeri cennettir. Hekim elini hayır için açık tutmalı ve düşkünleri gözetmelidir. Eğer fakirler, dert sahipleri ve yoksullar hasta olurlarsa, hekimin onları tedavi etmesi uygundur. Böylece hekim insanların hayırlısı olur. Hekim aç gözlü olmamalı, hakkına razı olmalı, fena dünyaya düşkün olmamalıdır. Gideceği yeri düşünmeli, sonra ağlamamak için doğru olmalıdır. Tanrı'nın ona verdiği ihsanı anlamalı, her zaman noksan iş görmekten şüphe etmelidir. Hekime cahil ve yalancı dedirtmemeli, bu ilimde noksansız olmalıdır.

Nidâ'î, öğütlerinin ikinci kısmı olarak niteleyebileceğimiz beyitlerinde, yazdığı kitabını ya da bir başka deyişle *Menâfi'ü'n-Nâs*'ı övmektedir. Eğer hekim ikinci bir Lokman Hekim olmayı isterse, *Menâfi'ü'n-Nâs*'ı yazdırmalı ve elinden bırakmamalıdır. İçinde yazan her şeyin doğru, yeni ve Tanrı'dan ders olduğu bu kitabı hekimin, diğer kitaplarla kıyaslamaması gerektiğini, çünkü yıldızların güneşin yerini tutamayacağını söyleyen Nidâ'î, bu kitabın Tanrı'nın hediyesi, Peygamberin işareti ve pirin duası olduğunu bildirmektedir. Nidâ'î'nin hekimden isteği ise, bu kitapla iş gördüğünde kendisini unutmamasıdır. Nicelerinin bu kitapla muratlarına erdiklerini, bahtlarının açıldığını söyleyen Nidâ'î, dünyada tanınmayı dileyen hekimin bu kitapla iş görmesini, ama mağrur olmamasını söylemektedir. Her derdin bir devası olduğunu, bu durumun da Tanrı'nın kullarına hediyesi olduğunu açıklayan Nidâ'î, bu durumun da bütün hastalıklara "Ali'nin kılıcı" gibi olduğunu, bunun sırrına erenlerin de veli olacağını bildirmektedir. Eğer bu ilimle iş görülürse, hekime "üstâd-ı kâmil" deneceğini bildiren Nidâ'î, hekime/öğrenciye bunun gibi bir kılavuzun bulunmayacağını, ne kadar hastalık ve dert varsa ilaçlarını ve tedavilerini bildirdiğini, eğer Tanrı'nın izni olursa, bu kitapta ölümden başka her şeye çare bulunduğunu, bu kitabın bulunduğu yerde başka tabibe gerek olmayacağını sözlerine eklemektedir.

Öğütlerin üçüncü bölümü diyebileceğimiz kısmında Nidâ'î Tanrı'ya seslenmekte ve ona dua etmektedir. Nidâ'î, doğruluğunu ve yalanını Tanrı'nın bildiğini, bütün sözlerinin O'nun emriyle olduğunu, bu kitabı kendisine vererek kapı açmayı lütfettiğini söylemekte, Tanrı'dan, bu yazdıklarını dertlere deva etmesini ve kitap için vereceği sevabı, bu kitabı adına yazdığı kişiye vermesini dilemektedir ki bu kişi kitabın sunulduğu Sultan II. Selîm'dir. Onun şevkiyle bu denizin coştuğunu, her iki âlemde en yüksek yerde olmasını, devletinin devamının çok olmasını ve her iki âlemde her muradına ermesini dilemektedir.

Hippokrates'in (MÖ 460-370) *Hekim Andı*'yla başlayarak,[34] hekimlerin uğraşıları sırasında hem hastaları hem de meslektaşları ile olan ilişkilerini düzenlemeyi amaçlayan etik ve deontolojik ilkeleri konu edinen müstakil eserlerin ya da genel tıp eserlerinin içerisinde yer alan bölümlerin, İslâm Uygarlığı olarak adlandırılan dönemin önde gelen hekimleri tarafından da yazıldığı ve konu üzerinde önemle durulduğu bilinmektedir. IX. yüzyıl sonu ile X. yüzyıl başlarında yaşadığı düşünülen İshak bin Ali er-Ruhâvî'nin 20 bölümden oluşan *Edebu't-Tabîb* adlı eserinde bir hekimin uyması gereken etik ilkelerle birlikte, hekimin kendisine, yardımcılarına ve hastalarına karşı olan görevleri, tıp mesleğinin onuru, hekimin sınava alınması, sahtekârlara ve şarlatanlara karşı halkın uyarılması gibi pek çok konunun yer aldığı görülmektedir.[35]

İslâm Tıbbının Altın Çağı olarak adlandırılan dönemin ünlü hekimlerinden Râzî (865-925), *Ahlâku't-Tabîb* (*Hekimlik Ahlâkı*) adlı eserinde, hekimin hasta ile olan ilişkisini düzenlemeyi amaç edinen bir takım ilkeleri ve uygulamaları açıklamıştır.[36] Hekimin hastanın sırdaşı olması, gururlu olmaması, alçakgönüllü olması, Allah'a güvenmesi, tedavi açısından hastalık türlerini bilmesi, bazı ilaçları verdikten sonra hekimin hastanın yanından ayrılmaması, hekimle doğrudan diyalog kurulabilmesinin gereği, sahte hekimlere dikkat edilmesi, hastanın hekime karşı olan görevleri gibi konular bu eserde yer almaktadır.[36] Râzî'nin bu açıklamaları sırasında zaman zaman Hippokrates ve Galenus'tan (129-200) alıntılar yaptığı da görülmektedir.[36]

Ali ibn Abbâs (930-994) ise *Kitâbu'l-Melikî* (*Hükümdara Ait Kitap*) adıyla da bilinen *Kâmilu's-Sınâ'ati't-Tıbbiyye* (*Tıp Sanatında Olgunluk*) adlı eserinin "el-bâbu's-sânî fî zikri vesâyâi İbukrât ve gayrihi min el-kudemâi'l-mütetabbibîni ve 'ulemâ'ihim (İkinci bâb. Hippokrates ve diğer eski âlimler ve hekimlerin vasiyyetlerinin anılması üzerine)" başlıklı ikinci faslını hekimlere öğüt konusuna ayırmıştır.[37] Ali ibn Abbâs'ın ilk öğüdü hekimin Allah'a inanması ve onun emirlerine uymasıdır. Hekim, sonra üstada saygı göstermeli ve hizmet etmeli, üstadın çocuklarına nazik olmalı ve onlardan biri istediğinde ona hekimlik mesleğini ücretsiz olarak öğretmeli, hastaları kazanç uğruna değil, manevi güdülerle tedavi etmeli, asla zararlı bir ilaç ya da abortif vermemeli ya da reçete etmemeli, erdemli, saygılı, dindar, hoşsohbet, nazik olmalı, günâhkarlık ve iffetsizlikten kaçınmalıdır. Hekimin lüks içerisinde yaşaması ve zevk düşkünü olması uygun değildir. Mahremiyete saygı göstermek ve hastanın sırrını korumak, Hippokrates'in öğütlerine uymak,

tıbbi kitapları sürekli okumak ve araştırmadan asla usanmamak gibi öğütler de bu bölümde yer almaktadır.[38]

On ikinci yüzyılda Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde yaşamış olan Semerkandlı Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Makâle* (Dört Makale) adlı Farsça eserinin dördüncü makalesi "İlmi Tıb ve Hidayeti Tabib beyanındadır" başlığını taşımaktadır.[39] Bu bölümde yer alan 12 öyküde çeşitli hekimlerin tıbbi müşahedeleri aktarılırken, bir takım deontolojik bilgilerin de verildiği görülmektedir. Tıp sanatının insan bedeninde sıhhati koruduğunu, kaybolduğunda iade ettiğini, tabibin yumuşak huylu, nefsine hâkim ve sezgisinde iyi olması gerektiğini bildiren Arûzî'ye göre, tabibin yumuşak huylu olabilmesi için insanın şerefini tanıması, nefsine hâkim olabilmesi için mantık bilmesi, sezgisinde iyi olabilmesi için de ilahi yardımla kuvvetlendirilmiş olması gerekir; çünkü sezgisi iyi olmayan kişi hastalığın ilmine erişemez. Hastalığı tanıyamayan tabip, tedavide isabetli olamaz. Tabibin iyi inançlı olması, çeşitli tıbbi eserleri bir müşfik üstattan öğrenmesi ve anlaması gerekir. Eğer bir tabip, İbn Sînâ'nın *Kânûn*'unu bilir ve yaşı da kırkı geçerse güven sahibi olur. Bu dereceye varan hekim bile deneyim sahibi üstatların hazırladıkları kitaplardan birisini daima yanında taşımalıdır, çünkü hafızaya güven olmaz. Bu kitaplar hafızaya yardım eder.[39]

Tıbbi eserlerde hekimlere etik ve deontolojik öğüt verme geleneğinin Anadolu'da Türk Beylikleri döneminde ve Osmanlı tıbbının klasik döneminde de sürdüğü görülmektedir. Nidâ'î'nin *Menâfi'ü'n-Nâs*'da hekimlere deontolojik öğütler verdiği bölümün benzerleri, Hekîm Hayreddîn'in *Hulâsatü't-Tıbb*'ı (XV. yüzyıl),[40] İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ı (XV. yüzyıl),[41] Cerrâh İbrâhîm'in *Alâ'im-i Cerrâhîn*'i (1505)[42] gibi bu eserin kaleme alınmasından önce Anadolu'da yazılmış tıp yazmalarında yer aldığı gibi, Emîr Çelebi'nin *Enmûzecü't-Tıbb*'ı (1624)[43] gibi, ondan sonraki dönemde yazılmış tıbbi eserlerde de görülmektedir. *Menâfi'ü'n-Nâs*'da yer alan ve asıl şifa verenin Tanrı olduğu biçimindeki dinsel anlayış, "Je le pansait, Dieu le guairit / Yarasını ben sardım, şifasını Tanrı verdi" sözüyle XVI. yüzyılda Avrupa'nın en önemli cerrahlarından birisi olan Ambroise Paré'de görüldüğü gibi,[44] XVII. yüzyılda Emir Çelebi'nin *Enmûzecü't-Tıbb*'ında da bulunmaktadır.[43]

Makalenin bundan sonraki kısmında *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın 36. ve 60. bâbları sunulmaktadır.

Otuz altıncı bâb. Oglancıklara[1] 'ârız olan 'illetlerin [2]beyânındadır.

Oglancıklar[3] zor olsa *bir miskâl üzerlik üzerine üç danek jîve'i kirmânî dökeler ve sâde yagıla karışdurub anası südü ile yedüreler[4] hoş ola.*

İçi giden oglancıklara[5] *oglan[6] mâyesini ânesi[7] südi ile karışdurub içürseler derhâl hoş ola.*

Uşakların agzı agrısına[8] *tabâşir nâfi'dür.*

Uşaklarda namâzbur olsa *delice[9] bakla unın bal ile karışdurub yedirseler namâzburını döke. [10]Kerdeme tohmını balıla karışdurub yese namâzburı düşüre[11]. Üzerlik dahı namâzburı düşürür. Nohudı sirkede bir gün bir gice ıslada, yiye, namâzburı düşüre; ammâ sabâh olunca yiyüb, öyle olunca yemek yimeye.*

Uşaklarda sogulcan olsa *şeftâlû yapragın dögüb göbegine uralar, karnında olan sogulcanı düşürür.[12] [13]Ammâ şeftâlû yapragını ve çiçegini dögüb, sıkub, suyını[14] içürseler, karnında olan namâzburı ve sogulcanı kıra giderür.[15] Eger ker[de]me[16] yagını iki miskâl içürseler, karnında olan[17] mûzî cânavarları kıra giderür.[18]*

[1] 06 Hk 269'da "oglancıkda"
[2] 06 Hk 269'da "tedbîr-i".
[3] 06 Hk 269'da "evvelâ oglancıklara".
[4] 06 Hk 269'da "yidürseler derhâl".
[5] 06 Hk 269'da "uşaklara".
[6] 06 Hk 269'da ve AÜİF 36078'de "oglak".
[7] 06 Hk 269'da "anası".
[8] 06 Hk 269'da "agız agrısa".
[9] 06 Hk 269'da "delüce".
[10] AÜTF 36078'de "Kerdeme tohumı.." ile devam eden bu kısımda yer alan tedaviler bulunmamaktadır.
[11] 06 Hk 269'da bu cümle bulunmuyor.
[12] 06 Hk 269'da bu cümle bulunmuyor.
[13] AÜTF 36078'de "Ammâ.." ile devam eden bu kısımda yer alan tedaviler bulunmamaktadır.
[14] 06 Hk 269'da "suyını" bulunmuyor.
[15] 06 Hk 269'da "gidere".
[16] 06 Hk 269'da ve AÜİF 7468'de "kerdeme".
[17] 06 Hk 269'da "karında ola".
[18] 06 Hk 269'da "giderür" bulunmuyor.

Oglan döşege işegen olsa *bir miskâl egiri yagıla [54a] kavursa[19] yedüreler.*

[20]Oglan[21] sar' olursa *'abdu's-sulbi[22] boynuna baglayalar, fâ'ide ide.*

Oglan zor olursa[23] *yagsuz birinci sâfî suyıla[24] bişürüb ve kaymagı alınmış yogurda[25] süzüb, ol bişen birinc[26] ile yedüreler[27] içi tura, kohusı dutmayalar.[28] Sumâkı oglancıkların karnına yakı itseler, karın agrısın gidere.*

Uşagun[29] başı kel olsa *âb-u kalye'i tırâşdan sonra süreler. Sirke merhemi dahı mücerrebdir.*

Uşak[30] bedeninde sivilciler[31] olsa *bir pâre pûlâdı boynına baglayalar. Mücerrebdir.[32]*

[33]Eger ma'sûm ip gevde[34] olub et ve cân kalmayub sararub solsa *ısıcak sıgır karnını yarub oglanı bogazına dek içinde[35] oturdalar, tâ alnı terleyüb[36] zebûn olunca andan çıkarub sarakoyub[37] yatursalar, üc günden sonra hammâmda yusalar, cemî'î 'illetden emîn olub et cân baglaya. Ammâ, evvel bahârda itmek mücerrebdir.*

Oglancıkların harâreti gâlib olsa ve suyı çok içerse *zerde çûpi sahk idüb, dahı suyıla[38] ezüb karnına ve gevdesine süreler.[39] Mücerrebdir.*

Oglancıkların karnı südde ile tolsa tavıla dönse *gîli sirke ile ısladub, yaş sâbûn ile melhem gibi idüb, yakı ideler. Kurudukca degişe. Mücerrebdir.[40]*

Oglanın [54b] kavugında taş olsa hasek *ve[41] kavun çekirdegi içi ile kaynadub, suyın[42] içüreler. Taşı eridüb[43] ve bil sovuklıgın[44] giderür.*

[45]Oglancıkların kavugında taş olsa *ufadub kum idüb,[46] kâkûnc ve tohm-ı kerefs[47] ve 'ırku's-sûs ve fülfül ve habbü'l-gârr her birinden bir-bir cüz'[48] ve bir buçuk cüz' gügercin[49] necesi. Bu otları irüce dögüb, iki agrı balıyla[50] ma'cûn idüb, oglancıklara bir[51] dirhem, kavî âdemlere üçer[52] dirhem yidüresin.*

Oglanın kasıkı yeline *sogan tohmını tâze yagıla kavurub[53] dögesin. Birez şeker katub, açıla[54] viresin. Bir kac günde şifâ bula.*

Oglancıkların[55] sidügi tutulsa *yumurta kabını pâk yuyub, dahı[56] muhkem dögesin, berâber şeker katub viresin. Şerbet iki dirhemden[57] dörde varıncadır; ve ma'sûmlara mikdârınca ânesi südi ile vireler. Mücerrebdir.[58]*

[59]Bu süfûf ummu's-sıbyâna fâ'ide ider*. Sarı helîle kabı ve mastakî ve râvend-i çînî birer cüz' ve kişnic*

[19] 06 Hk 269'da "karub".
[20] AÜİF 36078'de bu kısım bulunmamaktadır.
[21] 06 Hk 269'da "uşak".
[22] 06 Hk 269'da " 'abdu's-salîb"
[23] 06 Hk 269'da "olsa".
[24] 06 Hk 269'da "su ile".
[25] 06 Hk 269'da "yogurdı".
[26] 06 Hk 269'da "birince".
[27] 06 Hk 269'da "yidüre".
[28] 06 Hk 269'da "eger kokarsa tutmaya".
[29] 06 Hk 269'da "oglancukun".
[30] 06 Hk 269'da "oglan".
[31] 06 Hk 269'da "bedenine sivilci".
[32] 06 Hk 269'da "lar mücerrebdir" bulunmuyor.
[33] AÜİF 36078'de bu bölüm bulunmamaktadır.
[34] AÜİF 7468'de "inezde".
[35] 06 Hk 269'da "içine".
[36] 06 Hk 269'da "ördeler tâ ki terleye ve".
[37] 06 Hk 269'da "sarub".
[38] 06 Hk 269'da "su ile".
[39] 06 Hk 269'da "sürseler".
[40] 06 Hk 269'da bu cümle bulunmuyor.
[41] 06 Hk 269'da "ve " bulunmuyor.
[42] 06 Hk 269'da "suyını üç gün".
[43] 06 Hk 269'da "eridür".
[44] 06 Hk 269'da "sovuklıgını".
[45] AÜİF 36078'de bu bölüm bulunmamaktadır.
[46] 06 Hk 269'da "idüp döküp".
[47] 06 Hk 269'da "kere tohmı".
[48] 06 Hk 269'da "bir".
[49] 06 Hk 269'da "güvercin".
[50] 06 Hk 269'da "bal ile".
[51] 06 Hk 269'da "birer".
[52] 06 Hk 269'da "âdeme üç".
[53] 06 Hk 269'da "karub".
[54] 06 Hk 269'da "açıla 'alîle"
[55] 06 Hk 269'da "oglanın".
[56] 06 Hk 269'da "dahı" bulunmuyor.
[57] 06 Hk 269'da "dirhemden" bulunmuyor.
[58] 06 Hk 269'da "ânesi südi ile vireler mücerrebdir" bulunmuyor.
[59] AÜİF 36078'de bu bölüm bulunmamaktadır.

iki cüz'. Dögüb, eleyüb, bir mikdâr şeker ile bu cümle[60] süfûf idüb on iki yaşında olana iki dirhem, küçüklere mikdârınca anesi südi ile[61] vireler. Mücerrebdir.

Oglanın aglamakdan göbegi taşra çıksa *bakla unı ve mâzû ve gülnâr kabı ve yumurta kabı.[62] Karışdurub,[63] zımâd idüb, muhkem baglaya. [64]Zımâd[65] kim göbegi taşra [55a] çıkmaga komaz:[66] Şabı[67] Yemenî üc dirhem, sirke tortusı[68] altı dirhem ve mâzû üc dirhem, dahı sirke ile yogurub, zımâd ideler.[69]*

Oglancıklar ishâline mücerrebdir*. Kızıl gül ve anîsûn ve kerefs. Bunları berâber dögesin. Süci[70] ile veyâ suyıla[71] bişürüb, göbegi üzerine[72] yakı idesin.*

Dogan[73] ma'sûmların gözleri gök olsa *kara gözli 'avrete emzürdeler.[74]*

Oglancıklar çok kusa*[75] na'ne suyıla[76] kaynadub, ol suya birez gil-i Ermenî ve birez gül suyı katub, vireler.*

Oglancıkların yüregi şişerse*[77] turpı rendeden çeküb,[78] zeyt yagıyla kaynadıb, karnına yakı idesin.[79]*

Oglanın bevli yolından kan gelse *beş dirhem havuc tohmını[80] dögüb, mikdârınca şeker katub, yedi gün yiye.*

İt dişini bir oglanın başına daksalar anın ***dişleri ten-dürüst ola****.*

*[81]**Oglan aglagan** olsa hımâr südin içüresin,[82] hoş ola.*

Oglan döşege işegen olsa *bednûs ibegin kurudub, içüresin. Artuk döşege[83] işemeye.*

Oglan öksürük olsa *encîri bişmiş süd içine koyasın. Islanub, dadı ol südin içine çıka. Ol südi içüresin. Eger encîrin dahı yirse, yidüre.[84]*

Oglancıklar[85] aglagan olsa *bu âyet-i şerîfi[86] yazub, boynına baglaya. Mücerrebdir[55b]. Bismillahirrahmanirrahîm fedarabnâ 'alâ âzânihim fî'l kehfi siniyne 'adedâ summe be'asnâhum lina'leme eyyu'l-hizbeyni ahsâ limâ lebisû emedâ[87] ve haşa'ti'l-asvâtu li'r-rahmani felâ tesma'u illâ hemsâ[88] ve mâ min dâbbetin -fî'l-'ardi- illâ huve ahizun binâsiyetihâ inne rabbî 'alâ sırâtın müstakîmin[89] yemlihâ mekselînâ mislînâ mernûş debernûş şâzenûş kefeştatayyûş kıtmîr isken ve lâ yebkî bihurmetin hâzihi'l-esmâ'i[90][56a].*

Altmışıncı bâb*. Bu bâbda te'lîf-i kitâbı bildürelüm kim ey tâlibi esrâr-ı İlâhî, bilmiş ol kim bu kitâb bana dâd-ı Hakkdır. Eger 'âlem-i ma'nâdan işâret olmasa bu cem'iyyet kanda olurdı? Bu bende'i hakîr Nidâyî Ankara hâkından olub dört karındaş idük ki küçükleri bu fakîr idi.*

Bende-nâme

Bunun her birisi yıgar mülk u mâl / Bana 'ışk-ı Hakk oldı âhir me'âl

Elüme gireni iderdim telef / Bilürdüm ki hep böyle geçdi[91] selef

---

[60] 06 Hk 269'da "cümle'i".
[61] 06 Hk 269'da "anası südile".
[62] 06 Hk 269'da "kabı" bulunmuyor.
[63] 06 Hk 269'da "karışdurub çölmege koyub bişüre ba'dehu".
[64] AÜİF 36078'de "Zımâd.."dan sonraki kısım bulunmamaktadır.
[65] 06 Hk 269'da "eger zımâd".
[66] 06 Hk 269'da "komazsa".
[67] 06 Hk 269'da "şâb-ı".
[68] 06 Hk 269'da "tortusı" bulunmuyor.
[69] 06 Hk 269'da "mâzû üç cümle sirke ile karışdurub zımâd idesin" olarak yazılıdır.
[70] 06 Hk 269'da "suci".
[71] 06 Hk 269'da "yâ su ile".
[72] 06 Hk 269'da "altına".
[73] 06 Hk 269'da "togan".
[74] 06 Hk 269'da "emzüreler".
[75] 06 Hk 269'da "kussa".
[76] 06 Hk 269'da "na'ne'ı su ile".
[77] 06 Hk 269'da "şişse".
[78] 06 Hk 269'da "geçirüb".
[79] 06 Hk 269'da "ideler".
[80] 06 Hk 269'da "tohmın".
[81] AÜİF 36078'de bu bölüm bulunmamaktadır.
[82] 06 Hk 269'da "südini içüreler".
[83] 06 Hk 269'da "artuk döşege" bulunmuyor.
[84] 06 Hk 269'da "oglan öksürük olsa encîri bişmiş süde ısladalar dad o süde çıkınca südi içüreler eger encîr dahı yirse yidüresin" olarak yazılıdır.
[85] 06 Hk 269'da "eger oglan".
[86] AÜİF 7468'de "âyet-i kerîme'i".
[87] Kehf sûresi 11. ve 12. Âyetler: "(11) Bunun üzerine biz de o mağarada onların kulaklarına nice yıllar perde koyduk (uykuya daldırdık). (12) Sonra iki gruptan (Ashâb-ı Kehf ile hasımlarından) hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık."[27]
[88] Tâ Hâ sûresi 108. Ayetten: "(108) (…) Artık, çok esirgeyici Allah hürmetine sesler kısılmıştır. Bu yüzden fısıltıdan başka bir ses işitmezsin."[27]
[89] Hûd sûresi 56. Âyetten: "(56) (…) Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır."[27]
[90] "Yemlihâ, Mekselînâ, Mislînâ, Mernûş, Debernûş, Şâzenûş, Kefeştatayyûş, Kıtmîr. Bu isimlerin hürmeti için sakinleş ve ağlama;" 06 Hk 269'da sonuna "ve'l-mubârek" eklenmiş olup, "bu mübârek isimlerin.." olarak çevrilebilir.
[91] 06 Hk 269'da "geçe".

Olur ehl-i dünyâ kimin mâlı var / Velî ol ki Hakk'a yarâr hâli var

Bu fikri idüb çok[92] sefer eyledüm / Açub çeşm-i 'ibret nazar eyledüm

Neye baksam olurdı 'ibret bana / 'Atâ itdi Hakk bunca[93] hikmet bana

Şükr-i minnet ol Pâd-şâhı ezel[94] / Bana bunca var[95] ihsânı etdi mahall

El-hamdüli-llâhi rabbi'l-'âlemîn kim bu lutfı kahr içinde bulduk[96] [115b]. Sebeb budur kim 'âlem-i seyâhatde iken Sâhib Girây Hân kim Kîrım Hânlarındandır, ana hâce oldum. Takarrüb[97] hâsıl itdikce yanında olanlar hased âteşine yanmışlar. Bu bende'i Pâd-şâh hazretine risâle[98] ile gönderdikde, hasûdlar fursat bulub, bi'l-ittifâk Hân hazretine gamz idüb didiler[99] ki "Siz Hudâvendigâr Hazretlerine eylci gönderdigüz[100] hâce[101] bi'z-zât Sultân Süleymân Hazretlerine dimişki: 'zinhâr Tâtâr Hân'a inanman! Zîrâ size hâyındır ve zâlimdir. Bunlara i'timâd eyleme. Bunlar hakkı nân bilmezler [102] ve 'ahdine turmaz tâ'ifedir' deyu kimi şâhid ve kimi tezkiye idüb inandırmışlar.[103] Bundan sonra beni tutub kayd-ı bend ile karanu zindâna[104] saldı. Yedi yıldan ziyâde karanu[105] zindânda yatdum. Belki yüz kerre katl olunmak içün[106] siyâset meydânına geldüm. Ol 'âlem-i vahdetde yigirmi iki pâre 'ilm-i tasavvufa müte'allik[107] kitâb nazm itdüm. Ol hâlde Sultânü'l-Enbiyâ ve Mufahhar-ı Asfiyâ[108] sallallahu 'aleyhi ve sellem hazretleri ile[109] âşinâlık müyesser oldı.[110] Ol şevk u zevkden[111] bu kadar[112] ma'nâ zuhûra[113] geldikden[114] sonra, bu 'ilm-i tıbbın zuhûruna işâret buyurmuşdur.[115] Ba'dehu 'avn-i-İlâhî birle ben bu girdâbdan halâs buldukdan[116] sonra, evlâd-ı Resûl-ullahdan yüz yaşında[117] tecâvüz eylemiş bir pîr-i mübârek bana bu 'ilmi[118] ta'lîm idüb ve mücerrebâtın teslîm idüb, icâzet virüb âhirete intikâl eyledi [116a] ve innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'un.[119] Rûh-ı revânı şâd olsun! Gâh yazmakda[120] ihmâl eylesem[121] eydirdi kim "be, yaz, hey âdem! Biz bunda senin içün gönderildik" deyu bu[122] 'ilmi bana[123] zarbî ögretdi. Hakk Te'âlâ rahmetin ziyâde eylesün! Ben dahı bu 'ilmin derd-sârında[124] olub niçe yıllar seyâhat idüb ve kütüb-i mu'teberden[125] imtihân ile cem' itdügim mücerrebâtdan[126] ve pîrimizin mecmû'-ı mücerrebâtından cem' idüb bu mübârek kitâbı kaleme getürdüm. Ümîddür kim Hakk Subhanehu ve[127] Te'âlâ kemâl-i[128] kerem-i lutfundan bu kitâb[129] hurmetine günâhlarım 'afv idüb[130] esirgeye cemî' ehli îmân ile. Âmîn yâ rabbü'l-'âlemîn.

Nasîhat[131]

Nidâyî'den işit pend u nasîhat / Sözi dürr-i cevâhirdir hakîkat

Tabîb olana bir kac nesne lâzım[132] / Bulara bilmege ola mülâzim

[92] 06 Hk 269'da "çûn".
[93] 06 Hk 269'da "bunda".
[94] 06 Hk 269'da "evvel".
[95] 06 Hk 269'da "var" bulunmuyor.
[96] 06 Hk 269'da "buldum".
[97] 06 Hk 470'de bu kelime noksandır, 06 Hk 269'dan eklendi.
[98] 06 Hk 269'da "risâlet".
[99] 06 Hk 470'de "dilerim" olarak yazılıdır.
[100] 06 Hk 470'da "gönder[di]gün" olarak yazılıdır.
[101] 06 Hk 470'de "hoca" olarak yazılıdır.
[102] 06 Hk 269'da "hakk-ı nânı bilmez".
[103] 06 Hk 269'da "inandırırlar".
[104] 06 Hk 269'da "karanu zindâna kayd-ı bend ile".
[105] 06 Hk 470'de "karanu" bulunmuyor.
[106] 06 Hk 269'da "belki katl olunmagiçün yüz kerre".
[107] 06 Hk 470'de " 'ilm-i tasavvufa müte'allik" bulunmuyor.
[108] 06 Hk 470'de "ve Mufahhar-ı Asfiyâ" bulunmuyor.
[109] 06 Hk 269'da "hazretleri ile" bulunmuyor.
[110] 06 Hk 269'da "olup".
[111] 06 Hk 2692da "terevvukdan".
[112] 06 Hk 269'da "bu kadar" bulunmuyor.
[113] 06 Hk 470'de "zuhûr".
[114] 06 Hk 269'da "geldi".
[115] 06 Hk 269'da "buyurmuşdı".
[116] 06 Hk 269'da "oldukdan".
[117] 06 Hk 269'da "evlâd-ı Rasûl'den yüz yaşını".
[118] 06 Hk 269'da "bu 'ilm-i bana".
[119] Bakara sûresi 156. Ayetten: (156) "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz."[27]
[120] 06 Hk 269'da "mikdâr".
[121] 06 Hk 269'da "eylesem" bulunmuyor.
[122] 06 Hk 269'da "bu" bulunmuyor.
[123] 06 Hk 470'de "bana" bulunmuyor.
[124] 06 Hk 269'da "taleb-kârı".
[125] 06 Hk 269'da "mu'teberâtdan".
[126] 06 Hk 269'da "mücerrebleri".
[127] 06 Hk 470'de "Subhanehu ve" bulunmuyor.
[128] 06 Hk 470'de "kemâl-i" bulunmuyor.
[129] 06 Hk 269'da "kitâbı".
[130] 06 Hk 269'da "ide".
[131] 06 Hk 269'da "Vasiyyet-nâme".
[132] "Tabîb olana nesne lâzım".[4]

Biri üstâda hizmet eylemekdir / Emekdir evvelî sonra yimekdir[133]
Tabâyi‘ bilmedir teşhîs-i emrâz[134] */ Tekâsül eyleme feyz ide feyyâz*
[135]*Okumak bile hem olmaya câhil / Ola her vechle ‘ilmde mâhir*[136]
Bu ‘ilm içinde agarda sakalı / Ve seyl-i dest ola ‘Îsâ du‘âlı[137]
Helâl ile harâmı eyleye fark[138] */ Dahı kalbinde olmaya riyâ zerk*[139]
Devâ kim eyleye sâ’il gelürse[140] */ Hudâ’dan bile ger sıhhat bulursa*[141]
[142]*Dimeye kim sagal[t]dum ben fülânı*[143] */ Eger derse gerçekdir yalanı*[144]
Viren derdi Hudâ’dır dermân anındır[145] */ Ne dilerse ider fermân anındır*[146]
Bu ‘ilmi Hakk sana eylerse i‘tâ[147] */ Sa‘âdetdir yerin cennetde me’vâ*[148] *[116b]*
Bir elün hayr içün eyle güşâde / Gözet her kanda kim var bir fütâde[149]
Fakîr u derd-mend u ger gedâdır[150] */ Marîz olsa devâ etmek revâdır*
Olursun böyle hayrü’n-nâsdan[151] */ Mukarrer bil Mesîh u enfâsdan*[152]
Tama‘kâr olma ol hakkuna kâ’il[153] */ Sakın olma fenâ dünyâya mâ’il*[154]
[155]*Varacak yirüni fikr eyle zinhâr / Hakîkat üzre olmayasın zâr*[156]
[157]*Hudâ’nın virdügi ihsânı fehm it*[158] */ Hemîşe eyleme ‘isyânı vehm it*[159]
Hakîme câhil u kâzib didirme[160] */ Bu ‘ilm içre kâmil ol turma*[161]
[162]*Dilersen olasın Lokmânı Sânî / Kitâbım yazdır elden koma ânı*[163]
[164]*Ne kim yazdım içinde h[ç]ûn-ı hakkdır*[165] */ Habîr Hazret-i Hakk’dan sebakdır*[166]
[167]*Kıyâs itme bunı gayrî kitâba / Bedel olur mı encüm âf-tâba*
[168]*Nedir bu dirsen Hakk’ın ‘atâsı / Resûl’ün remzidir pîr’im du‘âsı*[169]
[170]*‘Amel itdikce bununla iy yâr / Unutma bu Nidâyî sende her yâr*
[171]*Bununla niçeler irdi murâda / Niçenin tâli‘i oldı güşâde*

133 “Emekdâr evveli sonra yemekdir”.[5]
134 “Tabâyi‘ bilmede teşhîs-i emrâz”.[5]
135 06 Hk 269’da bu beyitten başlayarak bundan sonraki beyitlerin hiç birisi bulunmamaktadır.
136 “Ola her vechle ‘ilminde ‘âmil”.[5]
137 “Açık elli ola, İsâ duâlı”;[2] “Sebeb-i dest ola ra‘îbî du‘âlı”;[5] “Sebîl-i dest ola …duâlı”;[16] “Sebîli dest ola Îsî duâlı”.
138 “Harâm ile helâli eyleye fark”[2]; “Helâl ile harâmı fark eyle”;[5] “Harâm ile helâli eyleye fark”.[18]
139 “Dahı kalbinde olmaya riyâ”;[5] “Dahi kalbinde olmaya riyâ ü zerk.”[16]
140 “Devâlar ede ger yoksul gelirse”;[2] “Rızk-ı devâlar eyleye sâ’il gelürse”;[5] “Devâ kim eyleye sâyib gelürse”;[16] “Devâ kim eyleye sâib gelirse”.[18]
141 “Hudâ’dan bile sıhhat ger bulursa”.[16]
142 Bu beyit Diriöz[2] çevirisinde bulunmamaktadır.
143 “Dimeye kim sagaltdım ben fülânı”;[5] “Demiye kim ben sağalttım fülanı”;[16] “Deme kim sağlatırım ben filânı”.[18]
144 “Eger eydürse gerçekdir yalanı”;[5] “Eğer iderse, gerçektir yalanı”;[16] “Eğer eydürse gerçektir yalanı”.[18]
145 “Veren derdi Hudâ, dermân anındur”;[2] “Viren derdi Hudâ dermân anındır”;[5] “Viren derdi Hudâ, derman O’nundur”;[16] “Veren derdi Hudâ derman anındır”.[18]
146 “Ne dilerse ider, fermân O’nundur”.[16]
147 “Bu ‘ilmi Hakk sana i’tâ”;[5] “Bu ilmi, Hak sana eylerse atâ”.[16]
148 “Saâdettir yeri eylerse me’vâ”.[16]
149 “Gözet her kanda kim var bir fesâde”.[5]
150 “Fakîr u derd-mend ger gedâdır”;[5] “Fakîr ü derd ü mend ü ki gedâdur”.[16]
151 “Olursan böyle hayrü’n-nâs olasun”;[2] “Olursun böyle hayrü’n-nâs sensin”;[5] “Olursan böyle hayrün-Nâs’den sen”;[16] “Olursan böyle hayrü’n-nâs olasın”.[18]
152 “Mukarrer bil Mesîh-enfâs olasun”;[2] “Mukarrer bil Mesîh-i enfâs sensin”;[5] “Mukerrer Mesîh enfas’den sen”;[16] “Mukarrer bil Mesih enfâs olasın”.[18]
153 “Tamah-kâr olma, ol hakkına kâil”;[2] “Tamâ‘kâr olma ol hakka kâyil”;[5] “Tamahkar olma, (ol) hakkına gâil”;[16] “Tamahkâr olma ol hakkına kaail”.[18]
154 “Sakın olmaya fenâya mâyil”.[5]
155 Bu beyit Diriöz[2] çevirisinde bulunmamaktadır.
156 “Hakîkat üzre ol olmayasın zâr”;[5] “Hakîkat üzre ol, olmayasın zâr”;[16] “Hakıykat üzre ol olmâyasın zâr”.[18]
157 Bu beyit Diriöz[2] çevirisinde bulunmamaktadır.
158 “Hudâ’nın virdügi ihsânı vehm”;[5] “Hudâ’nın vardığı ihsânı fehm it”.[16]
159 “Hemîşe eyle eyle noksânını vehm it”;[5] “Hemîşe eyleme noksanı vehm it”;[16] “Hemîşe eyleme noksanı vehm it”.[18]
160 “Hekîm-i câhil ü kâzib dedirme”;[2] “Hekîm câhil u kâzîbdir deme”;[5] “Hekîm ü câhil ü kâzib’dir dime”;[16] “Hekîm-i câhil ü kâzib dedirme”.[18]
161 “Bu ilm içinde kâmil ol de durma”;[2] “Bu ‘ilm içinde kâmil ol di turma”;[5] “Bu ilm içinde kâmil oldu derdime”;16 “Bu ilm içinde kâmil ol de durma”.[18]
162 Bu beyit Diriöz[2] çevirisinde bulunmamaktadır.
163 “Kitâbım koma elden, yazdır anı”;[16] “Kitâbum yazdır elden koma anı”.[18]
164 Bu beyit Diriöz[2] çevirisinde bulunmamaktadır.
165 “Ne kim içinde hûn-ı hakkdır”;[5] “Ne kim yazdın içinde, çün hakdır”;[16] “Ne kim yazdım içinde hân-ı Hak’dır”.[18]
166 “Tabîb-i Hazret-i Hakk’dır sebakdır”;[5] “Habîb-i Hazret-i Hak’tan sebakdır”;[16] “Habîb-i Hazret-i Hak’dan sebakdır”.[18]
167 Bu beyit Diriöz[2] çevirisinde bulunmamaktadır.
168 AÜİF 36078’de bu beyit bulunmamaktadır.
169 “Rasûlün remzidir, Pîr’in duâsı”;[16] “Resûl’ün remzidir pîr’in duâsı”.[18]
170 AÜİF 36078’de, Diriöz[2] çevirisinde, Karabulut[16] çevirisinde ve Kurdoğlu[18] çevirisinde bu beyit bulunmamaktadır.
171 AÜİF 36078’de, Diriöz[2] çevirisinde, Karabulut[16] çevirisinde ve Kurdoğlu[18] çevirisinde bu beyit bulunmamaktadır.

[172]Dilersen olasın dünyâda meşhûr / 'Amel eyle bununla olma magrûr
[173]Ki vardır elbette derdin devâsı / Kula budur Hakkın lutf-ı 'atâsı
[174]Kamu emrâza bu seyfi 'Alî'dir / Bunun sırrına kim irse velîdir[175]
Olursan ger bu 'ilmle 'âmil[176] / Diyeler aduna üstâd-ı kâmil[177]
[178]Sana yol gösterir bir böyle mürşid[179] / Bulunmaz şöyle bil ey rûy-ı hurşîd[180]
Ne denlü var ise emrâz-ı eskâm[181] / Devâsın ve 'ilâcın itdim i'lâm[182][117a]
Ölümden gayrıya var bunda dermân / Eger dâhil olursa izn-i Rahmân
Ne yirde ola bu ey pîr u perver / Tabîb-i gayra muhtâc olmayalar[183]
İlâhî sen bilürsün kizb u sıdkım / Senin emrünledir hep cümle nutkum[184]
Çû virdim bâtınımda bu kitâbı[185] / Keremden eyledin bu feth-i bâbı[186]
Murâdım hazretinde buna yâ Rabb[187] / Devâ it derde bu yazdıklarım hep
Kimin adına kim yazdım kitâbı / Ana vir bu kitâb içün sevâbı[188]
Anun şevkiyle cûş itdi bu deryâ[189] / İki 'âlemde olsun sadrı a'lâ
Devâmı devleti olsun ziyâde / İki 'âlemde irsün her murâde
[190]Hayra yazsun şerrini anun ger ammâ katibin / Kim du'â ile anar sana işbu hattın kâtibin [117b].

---

[172] AÜİF 36078'de, Diriöz[2] çevirisinde, Karabulut[16] çevirisinde ve Kurdoğlu[18] çevirisinde bu beyit bulunmamaktadır.
[173] AÜİF 36078'de, Diriöz[2] çevirisinde, Karabulut[16] çevirisinde ve Kurdoğlu[18] çevirisinde bu beyit bulunmamaktadır.
[174] Bu beyit Diriöz[2] çevirisinde bulunmamaktadır.
[175] "Bunun sırrına kim irerse Velî'dir".[16]
[176] "Olursan ger bu tıb ilminde âmil";[2] "Olursan ger vü bu ilm ile âmil";[16] "Olursan ger bu tıb ilminde âmil".[18]
[177] "Diyeler ola ki üstâd-ı kâmil".[5]
[178] Bundan sonraki beyitler Diriöz[2] çevirisinde bulunmamaktadır.
[179] "Sana yol gösterince böyle mürşid";[5] "Sana yol gösteren bir böyle mürşid".[18]
[180] "Bulunmaz şöyle bir ey rûy-ı ferşîd".[16]
[181] "Nedenlü var ise emrâz u eskâm";[5] "Ne denlü var ise, emrâz ü esgâm";[16] "Nedenlü var ise emrâzu eskaam".[18]
[182] "Devâsı ve ilâcın itdim i'lâm";[16] "Devâsı vü ilâcın etdim i'lâm".[18]
[183] "Tabîb-i gayrıya muhtâc olmayalar".[5]
[184] "Senin emrinledir hep cümle nazmım".[5]
[185] "Çû virdün pes nazmdan bu kitâbı";[5] "Çü virdin bâtınımda bu kitâbı";[16] "Çü verdin bâtınımda bu kitâbı".[18]
[186] "Ana eyle keremden feth-i bâbı".[5]
[187] "Murâdım Hazretindir yâ Rab".[18]
[188] "Ana bu kitâb içün sevâbı."[5]
[189] "Şevkiyle cûş itdi bu deryâ";[5] "Anun şevk ile cûş itdi bu deryâ".[16]
[190] AÜİF 36078'de, Diriöz[2] çevirisinde, Karabulut[16] çevirisinde ve Kurdoğlu[18] çevirisinde bu beyit bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

1. Uzluk FN. Ankara'lı hekim Nidaî. Selâmet 1962; (3): 13.
2. Diriöz M. Şaban Nidâî. İçinde: Köker AH (ed). Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi (1512-1569) Ankara'lı Şair Hekim Nidai (1502-1570) Türk Hat Sanatı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1990: 41-65.
3. Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 470. 1093 H. [1682]: v. 4b-6a, 54a-56a, 115b-117b.
4. Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 269. 1140 H. [1727]: 14-18, 125-129, 242-245.
5. Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, No. 36078. 1142 H. [1729/1730]: 92-94, 163-166.
6. Ankaralı Hekim Nidâî. Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (İnceleme-Metin) (Hazırlayan: Yılmaz N). Kayseri: Laçin Yayınları, 2009: 48-50, 67-68, 71.
7. Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri (Hazırlayan: Özen İ). 3. Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975: 226.
8. [Uludağ] OŞ. Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi (İnceleme ve Dipnotlarını Yazan ve Yeni Harflerle Sadeleştiren: Uzel İ). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991: 205, 209-215.
9. Bayat AH. Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999.
10. (Uzluk) FN. Mevlevî Tabîbler. İkdam 12 Haziran 1923: 3.
11. Kâtip Çelebi. Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn (Arapçadan tercüme eden: Balcı R). 4. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007: 1466.
12. Adıvar AA. Osmanlı Türklerinde İlim (6. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000: 115-117.
13. Karabulut AR. Hekim Şaban Nidâi'nin eserleri (Ölümü: 975 H./1567'den sonra). Köker AH (ed). Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi (1512-1569) Ankara'lı Şair Hekim Nidai (1502-1570) Türk Hat Sanatı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1990: 66-94.
14. İhsanoğlu E (ed). Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi. I. Cilt. (Hazırlayanlar: İhsanoğlu E, Şeşen R, Bekar MS, Gündüz G, Bulut V). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2008: 155-176.
15. Özçelik S. Nidâî. İçinde: TDV. İslâm Ansiklopedisi. 33. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007: 77-78.
16. Doğanay M, Alay Y. Rebiu's-Selame (Taun-Veba). İçinde: Köker AH (ed). Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi (1512-1569) Ankara'lı Şair Hekim Nidai (1502-1570) Türk Hat Sanatı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1990: 28-37.
17. Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, No: 7468: 7-9, 87-90, 187.
18. Kurdoğlu VB. Şâir Tabîbler. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 1967: 104-117.
19. Şehsuvaroğlu BN, Erdemir Demirhan A, Cantay Güressever G. Türk Tıp Tarihi. Bursa: Taş Kitapçılık Yayıncılık Ltd. Şti., 1984: 83-86.
20. İhsanoğlu E (ed). Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu (Hazırlayanlar: Şeşen R, Akpınar C, İzgi C). İstanbul: İslâm Konferansı Teşkilatı, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1984: 321-331.
21. Kâtip Çelebi. Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn (Arapçadan tercüme eden: Balcı R). 2. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007: 720.
22. Köker AH, Apaydın Y, Samur S. Ed-Dürrü'l-Meknûn. Köker AH (ed). Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi (1512-1569) Ankara'lı Şair Hekim Nidai (1502-1570) Türk Hat Sanatı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1990: 38-40.
23. Babinger F. Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (Çeviren: Üçok C) (2. Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992: 74.
24. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa, 2003: 204, 259.
25. Dilçin C. Yeni Tarama Sözlüğü (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009: 16, 108, 124, 128, 131, 142, 172, 168, 201, 232, 269.
26. Berkow R (editor-in-chief). The Merck Manual of Diagnosis and Therapy (14th ed). Rahway, NJ: Merck Sharp & Dome Research Laboratories, 1982: 247, 257, 1823, 1851, 1852, 1862, 2051-2052.
27. Redhouse JW. A Turkish and English Lexicon (New Impression). Beirut: Librairie du Liban, 1996: 192, 317, 1174, 1046.
28. Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Yayına hazırlayan: Güneyçal AS) (18. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2001: 93, 848, 868, 920.
29. Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Hazırlayanlar: Karaman H, Özek A, Dönmez İK, Çağrıcı M, Gümüş S, Turgut A). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997: 227, 293, 318.
30. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. 24. Cilt. İstanbul: Milliyet Yayınları, 12481.
31. Acıduman A, İlgili Ö. Erken dönem tıp yazmalarından Hacı Paşa'nın (Celalüddin Hızır) *Teshîl* adlı eserinde çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine bir ön çalışma. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2011; 54(4): 231-243.
32. Acıduman A, İlgili Ö. XVIII. Yüzyılda Osmanlı tıbbında çocuk hastalıkları ile ilgili bir bölüm içeren önemli bir Türkçe eser: *Nüzhetü'l-Ebdân fî Tercemet-i Gâyeti'l-İtkân*. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2012; 55(2): 110-125.
33. Acıduman A, Arda B. Dede Korkut öyküleri tıp tarihi bakış açısıyla ne söyler? Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2011; 54(3): 189-196.
34. Hippocrates. The Oath. In: Hutchins RM (ed). Great Books of the Western World, Hippocrates, Galen. Chicago: Encyclopedia Britannica Inc, 1952: xi.
35. Aksoy Ş. 10. yüzyılda yaşamış Urfalı bir deontolog İshak bin Ali er-Ruhavi ve O'nun temel eseri Edebü't-Tabib'e ilişkin bir ön çalışma. T Klin Tıp Tarihi 2001; 1(1): 39-45.

36. Kaya M. Ünlü hekim-filozof Ebû Bekr er-Râzî ve hekimlik ahlâkı ile ilgili bir risâlesi. Felsefe Arkivi Sayı 26 dan ayrı basım. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987: 227-246.

37. Ali ibn 'Abbâs el-Mecûsî. Kâmilu's-Sınâ'ati't-Tıbbiyye. 2. Cilt. Kahire: el-Matba'atu'l-Kubrai'l-'Amire, 1294 H. [1877]: 8-9.

38. Post SG (ed). Encyclopedia of Bioethics (3rd ed). Vol. 5. New York: Macmillan Reference USA, Thomson Gale, 2004: 2652-2653.

39. Nizamii Aruzî. Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti (Hazırlayan: Ünver S). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1936: 15-18, 45-49.

40. Acıduman A, İlgili Ö. Hekim Hayreddin'in "Hulâsatü't-Tıbb" adlı eserinde "Tıbbi Deontoloji" ve "Nöroanatomi" ile ilgili bölümler. Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi 2009; 2(1): 45-51.

41. Tabîb İbn-i Şerîf. Yâdigâr, 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf (Proje Danışmanı: Altıntaş A, Editör: Sakin O, Sadeleştirme: Sakin O, Transkripsiyon: Sakin O, Okutan Y, Koçer D, Yıldız M). 1. Cilt. İstanbul: Merkez Efendi ve Halk Hekimliği Derneği, 2003: 165-167, 266-268.

42. Acıduman A, Er U, Belen D. Cerrâh İbrâhîm ve Alâ'im-i Cerrâhîn'in nöroşirürji ile ilgili bölümleri. Türk Nöroşirürji Dergisi 2007; 17(3): 170-182.

43. Acıduman A, Arda B. Emir Çelebi ve ünlü eseri Enmûzecü't-Tıb'da tıbbî deontoloji ile ilgili bir bölüm: Vesâyâ-yı Hükemâ-yı Selef ve Halef. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2008; 51(1): 68-72.

44. Uzluk FN. Genel Tıp Tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 1958: 118.